

УДК 346.21

А.В.Смітюх, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЧАСТКИ У СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА

У статті критично досліджуються актуальні концепції частки у статутному капіталі, пропонується розуміння частки як об'єкту прав *sui generis* – оборотоздатного субстрату корпоративних прав, покликаною забезпечити корпоративний характер товариства через можливість множинності учасників і їх заміни.

Ключові слова: частка, статутний капітал, господарське товариство.

Постановка проблеми. У багатьох нормах законодавства України згадується така категорія як частка у статутному (складеному) капіталі господарського товариства (далі у тексті – частка). Її важливість вбачається вже з того, що господарське товариство визначається у ч.1 ст.113 ЦК України як юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками, відчуження, спадкування часток є загальнопоширеними фактами повсякденної юридичної рутини. Утім, категорія частки є проблемною, оскільки законодавство не визначає її правової природи, а між вченими з цього питання точаться дискусії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних правознавців домінують наступні підходи до правової природи частки: одні вчені розуміють частку як сукупність корпоративних прав (Н.Бутрин, С.С.Кравченко, С.Я.Рабовська) чи «узагальнене» право, яке складається, у свою чергу, з сукупності корпоративних прав (В.Васильєва, Р.С.Фатхудинов), інші розуміють частку як майнове право, яке, утім, не зводиться до сукупності корпоративних прав, є відмінним від них (С.А.Бобков, В.М.Кравчук), треті – як складний комплекс прав та обов'язків учасника (Д.В.Ломакін, С.Д.Могілевський, Л.А.Новоселова, В.В. Розенберг, С. Шевченко). Утім, на нашу думку слідування зазначеним вище підходам не дозволяє сформулювати внутрішньо несуперечливу концепцію частки, а відмова від категорії частки як такої спричинила би шкідливі наслідки.

Мета статті полягає у визначенні сутності, правової природи і функціонального призначення частки у статутному капіталі.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно здійснити критичний аналіз підходів поіменованих вище груп вчених щодо правової природи частки.

1. Найбільш поширеною серед українських вчених є точка зору на частку як сукупність корпоративних прав.

Зокрема, С.Я.Рабовська повністю усунула категорію «частка» з ужитку і зазначає, що об'єктом права власності учасника є не частка, а самі корпоративні права [1, с.4]. Н.Бутрин використовує терміни «корпоративні права» і «частка у статутному капіталі» як взаємозамінні [2, с.38], пояснюючи, що розглядає сукупність корпоративних прав як єдиний оборотоздатний об'єкт [2, с.37] і зазначає, що у договорах, якими опосередковується перехід корпоративних прав предметом є саме корпоративні права, а не частка [2, с.39].

Цю ідею детально сформулював і розвинув у своєму дисертаційному дослідженні С.С.Кравченко, який вважає, що частка учасника в статутному (складеному) капіталі господарського товариства є виразником його корпоративних прав, тому об'єктами права власності учасників господарських товариств є корпоративні права [3, с.81], так само дійсним об'єктом, з яким вчиняються правочини мають бути корпоративні права, а не частка в статутному капіталі [3, с. 5].

1а. До попередньої групи примикають також дослідники, які розуміють частку трохи інакше – як певне «узагальнююче» право, що складається, у свою чергу, з сукупності корпоративних прав.

В. Аналіз судової практики свідчить про те, що вимоги «визнати право власності на частку у статутному капіталі» є на порядок більш популярними серед позивачів ніж вимоги «визнати корпоративні права». Це свідчить про те, що частка, як дещо відмінне від корпоративних прав має власне буття як феномен правової реальності.

2. Слід відзначити також групу правознавців, що розуміють частку як майнове право, яке, утім, не зводиться до сукупності корпоративних прав, є відмінним від них.

Так, російський автор С.А.Бобков визначає частку у статутному капіталі як майнове право, яке має кількісний вираз у вигляді номінальної вартості, а також часткового співвідношення (у вигляді проценту чи дробі) відносно розміру статутного капіталу, володіння нею наділяє суб'єкта статусом учасника товариства, і – як наслідок комплексом прав (як майнового так і немайнового характеру) і обов'язків щодо товариства та інших учасників [7, с.66]. Подібним чином В.М.Кравчук вважає частку майновим правом, формою фіксації майнової участі в господарському товаристві, яка засвідчує майнову участь у товаристві і є об'єктом цивільних правовідносин, за допомогою якого забезпечується оборотоздатність майнових корпоративних прав [8, с.7, 10-11].

Таким чином, частка виявляється об'єктом прав (зокрема – об'єктом права власності), є формою фіксації інших прав (корпоративних) і сама визнається майновим правом.

З цього приводу слід зауважити, що С.С.Алексєєв, висловлюючи загальновизнану позицію, визначає суб'єктивне право як забезпечену юридичними обов'язками інших осіб міру дозволеної поведінки, що належить управленій особі в цілях задоволення її інтересів [9, с.114] і підкреслює, що складовими суб'єктивного права є правомочності управленої особи – на власні позитивні дії, на дії інших осіб, на притязання до інших осіб [9, с.118].

Цілком зрозумілим є склад правомочностей і інтереси управленої особи у тому, що стосується права власності на частку так само як і окремих корпоративних прав. Утім, зміст майнового права, яке начебто становить частку, залишається нез'ясованим, і на нашу думку, не може бути з'ясований.

Інтерес учасника щодо визначення належності йому частки реалізується через право власності на частку і відповідні правомочності права власності, інтереси учасника щодо самого товариства реалізуються через окремі корпоративні права і відповідні правомочності, тоді як майнове право, яким начебто є частка, залишається змістовно пустим.

Отже, з розумінням частки як майнового права, відмінного від сукупності корпоративних прав також неможна погодитися.

Необхідно також зазначити, що В.М.Кравчук, на відміну від С.А.Бобкова стверджує, що об'єктом правовідносин, у тому числі правочинів може бути не лише частка, але також і окремі (елементарні) майнові корпоративні права (право на дивіденд, право голосу, право на одержання дійсної вартості частки тощо), і навіть більше – організаційні права, зокрема – право голосу, тому слід визнати їх оборотоздатність як окремих об'єктів прав [8, с.11].

Слід підкреслити, що В.М.Кравчук поєднує визнання оборотоздатності окремих корпоративних прав з концепцією частки як окремого оборотоздатного об'єкту – майнового права, відмінного від корпоративних прав. Утім, якщо окремі майнові корпоративні права визнаються оборотоздатними як такі, то і їх сукупність (повна чи неповна) також є оборотоздатною, отже – категорія частки зберігає сенс лише для облікових цілей, натомість концепція частки як оборотоздатного об'єкту прав виявляється зайвою.

3. Нарешті, у РФ існує група дослідників, які вважають частку складним комплексом прав та обов'язків учасника.

Ці вчені відштовхуються від тези, яку ще у 1912 році висловив В.В.Розенберг, зазначивши, що пай у товаристві це сукупність прав і обов'язків кожного товариша щодо товариства, відома як правовий комплекс [10, с.155]. Д.В.Ломакін [11, с.55], Л.А.Новоселова [12, с.207] і С.Д.Могілевський [13, с.43] так само розуміють частку як комплекс майнових прав і обов'язків учасника товариства щодо інших учасників та самого товариства, обсяг яких визначається залежно від розміру вкладу учасника.

Ці автори полемізують з прихильниками розуміння частки як права, або сукупності прав, зазначаючи, що учасник має щодо товариства не лише права, але й обов'язки: зокрема вносити вклади, не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію, отже – частка не є правом або сукупністю прав [12, с.206].

крім акціонерних) та визнання того, що акція посвідчує не лише корпоративні права акціонера, щодо товариства, але також і право власності на частку в АТ.

Слід зазначити також, що переважна більшість сучасних українських правознавців, які досліджують проблематику правової природи часток відштовхуються від певного доктринального базису, що був сформульований І.В.Спасибо-Фатєєвою наступним чином: статутний капітал «не існує окремо як об'єкт цивільного права, він є лише бухгалтерсько-правовим засобом ... не підлягає відчуженню як такий. Не можна позначати: право власності на статутний капітал. Не можна на нього звертати стягнення. В той же час, статутний капітал поділений на частки, а значить його частка має мати такий же правовий режим, як і ціле, тобто весь статутний капітал. Якщо так, то за законами логіки і частка не може бути об'єктом права власності, не може відчужуватися, тобто знаходитися в обороті» [16, с.9-10].

Дійсно, якщо буквально слідувати термінології діючого законодавства, «частка у статутному капіталі», «частка у складеному капіталі» є лише частиною, відсотком такого капіталу, вона повинна мати усі його ознаки і виявляється не більше ніж обліковою абстракцією.

Утім, не слід абсолютизувати термінологічний апарат законодавства – це те, що може бути уточнене, або змінене.

Зокрема, В.М.Кравчук, усвідомлюючи суперечливий, неточний характер терміну «частка у статутному (складеному) капіталі» пропонує замінити його терміном «частка участі» або «пай» [8, с.11], російський дослідник Д.В. Ломакін також використовує термін «частка участі», не прив'язаний до категорії «статутний капітал» [17, с.153].

Висновки та пропозиції. Слід погодитися з думкою про необхідність послабити термінологічний зв'язок між поняттями «частка» та «капітал», для чого пропонуємо використовувати термін «корпоративна частка» або «корпоративний пай».

Така частка (пай) не є арифметичним показником, відсотком, похідною від капіталу сутністю, що має всі властивості цілого і розуміється виключно як його частина (тобто не є суто бухгалтерською та обліковою величиною), навпаки, первинним феноменом із власним буттям є частка (пай) – як субститут внесеного конкретним учасником вкладу, як самостійний і самодостатній об'єкт прав sui generis, натомість капітал – це не більше ніж необхідна для певних облікових цілей сумарна вартість вкладів учасників, і, відповідно, сформованих за рахунок цих вкладів часток (паїв).

Отже, пропонуємо розуміти корпоративну частку (корпоративний пай) як субститут переданого у власність господарського товариства корпоративного вкладу і оборотоздатний об'єкт прав, право власності на який реєструється у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, або посвідчується акцією і надає його власникові статус учасника господарського товариства, і, як наслідок – відповідні права щодо такого господарського товариства та інших учасників (корпоративні права).

На нашу думку, таке визначення повністю розкриває сутність корпоративної частки (корпоративного паю) як особливого виду майна і об'єкту прав sui generis – оборотоздатного субстрату корпоративних прав, покликаного забезпечити корпоративний характер підприємства через можливість множинності учасників і їх заміни.

Також, корпоративні частки (корпоративні паї), як особливий вид майна, мають бути прямо поіменовані серед об'єктів цивільних прав у Главі 13 «Речі. Майно» (ст.ст.179-193) ЦК України, а також – у ст.139 Глави 14 «Майно суб'єктів господарювання» та у Главі 18 «Корпоративні права. Корпоративні відносини» (ст.ст.167-172) ГК України.

Список літератури

1. Рабовська С. Я. Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Я. Рабовська. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. – 28 с.
2. Бутрин Н. Корпоративные права как самостоятельный предмет правовой сделки / Н. Бутрин // *Legea si Viata*. – 2014. – № 5. – С. 35-39.
3. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. С. Кравченко. – К., 2007. – 213 с.
4. Васильєва В. А. Корпоративне право як об'єкт спадкових прав / В. А. Васильєва // *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства : зб. наук. ст.* – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2010. – Вип. XXIII. – С. 109-113.

5. Фатхутдинов Р. С. Правовые проблемы уступки доли в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. С. Фатхутдинов. – М. : Акад. нар. хоз-ва при Правительстве РФ, 2009. – 29 с.
6. Бутрин Н. С. Поняття та зміст корпоративних прав / Н. С. Бутрин // Проблеми здійснення та захисту корпоративних прав : зб. тез наук. повідомлень учасників, 31 жовтня – 1 листопада 2008 р., м. Херсон / редкол. В. В. Луць, І. Е. Берестова. – К., 2009. – С. 57-65.
7. Бобков С. А. Уступка доли в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью / С. А. Бобков // Журн. рос. права. – 2002. – № 7. – С. 63-69.
8. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / В. М. Кравчук. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2010. – 38 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. II. – 360 с.
10. Розенберг В. В. Товарищество с ограниченной ответственностью: о необходимости введения этой формы в России / В. В. Розенберг. – СПб. : Типогр. ред. период. изд. М-ва финансов, 1912. – 211 с.
11. Ломакин Д. В. Доли участия в уставных капиталах хозяйственных обществ как особые объекты гражданского права / Д. В. Ломакин // Хоз-во и право. – 2008. – № 2. – С. 44-57.
12. Новоселова Л. А. Оборотоспособность доли в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью / Л. А. Новоселова // Объекты гражданского оборота : сб. ст. – М. : Статут, 2007. – С. 197-230.
13. Могилевский С. Д. Общество с ограниченной ответственностью: законодательство и практика его применения / С. Д. Могилевский. – М. : Статут, 2010. – 421 с.
14. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія / В. М. Кравчук. – Л. : Край, 2009. – 464 с.
15. Степанов Д. А. Общества с ограниченной ответственностью: законодательство и практика / Д. А. Степанов // Хоз-во и право. – 2000. – № 12. – С. 54-66.
16. Спасибо-Фатеева І. В. Проблематика поняття статутного капіталу та пов'язаних з ним об'єктів і прав учасників господарських товариств / І. В. Спасибо-Фатеева // Проблеми виникнення та припинення корпоративних відносин : зб. пр. наук.-практ. семінару. – Л. : ЛДУВС, 2006. – С. 6-15.
17. Ломакин Д. В. Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах / Д. В. Ломакин. – М. : Статут, 2008. – 350 с.

Стаття надійшла 17.04.2015 р.

А.В. Смитюх, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова
кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ ДОЛИ В УСТАВНОМ КАПИТАЛЕ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ОБЩЕСТВА

Резюме

В статье критически исследуются актуальные концепции доли в уставном капитале, предлагается понимание доли как объекта прав *sui generis* – оборотоспособного субстрата корпоративных прав, призванного обеспечить корпоративный характер общества через возможность множественности участников и их замены.

Ключевые слова: доля, уставный капитал, хозяйственное общество.

A.V. Smityukh, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I.I. Mechnikov National University
The Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ON THE LEGAL NATURE OF THE SHARE AT THE STATUTE CAPITAL OF THE COMMERCIAL COMPANY

Summary

The actual concepts of the share in the statute capital are critically investigated in the article. The author proposes the understanding of the share as a *sui generis* object of rights that may be regarded as a transferable substratum of the shareholder's rights designed to provide corporate format of the company through the possibility of the multiplicity of the shareholders as well as their changeability.

Key words: share, statute capital, commercial company.